

3 ДОСВІДУ ВИКОРИСТАННЯ ЕТНОЛОГІЧНОГО МАТЕРІАЛУ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В 9 КЛАСІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

В сучасних умовах величезний обсяг навчального матеріалу, переобтяження учнів інформацією призводить до того, що учні втрачають інтерес до вивчення історії. Що треба зробити для того, щоб учні зацікавились навчальним предметом? Не секрет, що у дітей підвищується мотивація до навчання, коли вони отримують на уроці нову інформацію, та ще й у цікавій формі. А ще інтерес посилюється, коли вони самі безпосередньо беруть участь у здобутті цієї інформації з різних джерел.

Шкільними програмами з історії України передбачено у 7 – 11 кл. вивчення історії краю з найдавніших часів і до наших днів. Місцевий матеріал став невід'ємною частиною під час вивчення вітчизняної історії. Етнологія і краєзнавство відкривають широкі можливості для самостійної діяльності учнів, для пошуку, дослідження і навіть невеликого відкриття. Це пробуджує у школярів глибокий інтерес до історії своєї сім'ї, краю, країни, викликає тягу до знань.

Практика показує, що етнологічний підхід у вивченні історії буде педагогічно ефективним за таких умов:

відповідності матеріалу загальним методологічним завданням курсу історії; науковій достовірності; урахування умов розвитку краю, його специфіки; наочності; безпосередньої участі учнів у зборі та вивченні етнологічного матеріалу; зв'язку навчальної та позакласної роботи.

Особливу увагу приділяємо учням, котрі вибрали складний і відповідальний напрям етнологічної діяльності – пошуково-дослідницький. Він вимагає не тільки певної системи знань, а й навичок, практичних умінь роботи з першоджерелами, архівними документами.

Ми розробили систему, що включає ряд етапів та різноманітні форми і методи її реалізації.

Перший етап (підготовчий) передбачає орієнтовні поради щодо вибору школярами теми дослідження. Вона повинна:

- мати важливе освітньо-виховне значення;
- бути тісно пов'язана з програмою з історії України (наявність синхронності);
- сприяти глибокому розумінню загальних закономірностей історичного процесу й особливостей історичного розвитку краю;
- мати новизну й актуальність;
- носити єдність цивілізаційного й культурного підходів при її дослідженні;
- враховувати диференційований підхід її дослідників.

Другий етап (освітньо-пізнавальний) передбачає рекомендації щодо організації і проведення краєзнавчого дослідження в такій послідовності:

- вибір теми, визначення мети і завдань дослідження;
- розроблення загального плану роботи;
- підготовка програми збирання і систематизації етнологічних матеріалів;
- розподіл пунктів плану теми, видів роботи і встановлення строків виконання;
- визначення форм, методів і прийомів роботи;
- встановлення строків підбиття підсумків з кожного розділу теми;
- вивчення різноманітних джерел з теми дослідження;
- виявлення і вивчення документальних джерел, що зберігаються в місцевих архівах, музеях;

- пошук учасників історичних подій, очевидців, краєзнавців, що мають відношення до проблеми дослідження;
- збирання предметів матеріальної і духовної культури, перевірка їх достовірності, наукова оцінка і систематизація зібраного матеріалу;
- наукове, статистичне, педагогіко-методичне оброблення і оформлення матеріалу;
- використання зібраного й опрацьованого дослідницько-краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі школи.

Синхронно другий етап роботи з учнями передбачає формування практичних умінь і навичок роботи з першоджерелами на факультативному занятті, в місцевому архіві, музеї, бібліотеці, участь у походах, тематичних експедиціях.

Багато учнів вибирає об'єктом дослідження усну народну творчість на території краю. Їм пропонуємо таку схему вивчення:

- вид творчості (дума, легенда, переказ, прислів'я, пісня);
- місце запису (населений пункт, район, область);
- дата запису (рік, місяць, число);
- автор твору (певна особа, колектив);
- події, що могли лягти в основу твору;
- відомості про осіб, які згадуються в творі;
- ступінь поширення твору в даній місцевості;
- популяризація твору гуртками художньої самодіяльності, пресою, радіомовленням;
- прізвище, ім'я, по батькові того, хто записав текст, його адреса, професія і місце роботи.

Залежно від змісту краєзнавчого матеріалу, мети уроку, він може бути вивчений до проходження теми, на початку вивчення, в середині та наприкінці. В більшості випадків урок проводиться в кінці вивчення теми, що дає можливість вчителю простежити з одного боку відображення в історії краю загальноісторичних процесів, закономірностей, а крім того систематизувати і узагальнити знання учнів. Прикладом такого уроку може бути розробка уроку в 9 класі.

Тема уроку: Побут, звичаї українського народу в другій пол. XIX – на поч. XX ст.

Мета уроку: продовжити знайомство учнів з культурою українського народу, формувати уміння і навички, готувати виступи, рецензії і виступати з ними; виховувати пошану і любов до традицій українського народу.

Обладнання: елементи інтер'єру української хати, українські традиційні страви, фотоілюстрації.

Тип уроку: систематизація й узагальнення вивченого матеріалу.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація опорних знань і умінь.

Бесіда за запитаннями

Пригадайте, що таке "духовна культура"?

Яку роль відіграють звичаї і традиції у формуванні національної свідомості?

III. Вивчення нового матеріалу

Вчитель: "Кожен народ має свої звичаї, традиції, обряди, свята, церемонії, ритуали, що виробилися протягом століть і освячені віками. Звичаї народів – це ті прикмети, за якими розпізнають народ, не лише у сучасному, а й у його історичному минулому, це міцні елементи, які об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю. Друга половина XIX – початок XX ст. були періодом значних змін в економіці, і це не могло не позначитися на побуті і частково на звичаях населення України. Ви вдома самостійно готували повідомлення про побут українського народу, звичаї українців другої половини. Зараз ми перевіримо ваші знання, провівши гру "Угадай предмет".

Мета гри: перевірити рівень засвоєння учнями самостійно вивченого навчального матеріалу.

Умови гри: клас поділяється на чотири групи. Лотами гри є фотографії, малюнки (зовнішній вигляд та інтер'єр сільської хати, металевий плуг, сівалка, кінна косарка, парова молотарка тощо) або реальні предмети (знаряддя праці, традиційний одяг, посуд тощо). Виграє та група учнів, котра змогла якомога більше розповісти про певний предмет.

Вчитель: Як бачите, друга половина XIX ст. внесла багато нового в побут українців, зростання кількості міського населення внесло певні зміни і у звичаї, особливо на сході і півдні України. Однією із сторінок української культури є обрядовість. Сьогодні ми зупинилися на народній обрядовій їжі, що завжди була і є не лише засобом задоволення життєвої потреби людини, а й важливою формою спілкування, традиційною суспільною цінністю, що має символічне значення. Обрядовий цикл свят поділяється умовно на дві групи – календарні й сімейні. Отож сьогодні ми розглянемо їх незмінні атрибути.

Проводиться конкурс-гра на отримання "смачного призу". Кожна команда представляє домашнє завдання, народну обрядову їжу згідно пори року з обов'язковим поясненням. Наприклад: Святий Вечір, який ще називали "Багата кутя". Зранку жінки пекли калачі, пиріжки, щоб на Різдво було чим частувати колядників, а також варили кутю і обов'язково в новому горщику

Найпоширенішою в Україні була кутя з товченої в ступі пшениці. На Лівобережжі її заправляли переважно медом та узваром, на Правобережжі додавали також товченого маку, горіхів. Серед міщан у XX столітті набула поширення і рисова кутя, що вказує на процеси трансформації традиційної культури.

На першу кутю готували пісні страви, бо це був останній день посту. За традицією на Святвечір мало бути 12 страв, оскільки річне коло становить дванадцять місяців. У різних регіонах України обрядова їжа мала свої відмінності. Скажімо, в Карпатах, на Поліссі переважали овочеві, грибні й рибні страви; на Подніпров'ї, Полтавщині, на Півдні України, окрім овочевих, готували чимало страв з борошна – млинці, вареники з ягодами, сливами тощо.

Традиційними для усієї України на Святвечір були такі страви, як кутя, узвар, мед, капуста, риба, горох, квасоля, вареники. Перед вечерею прикрашали покуття (місце в правому куті за столом, під образами). Це місце вважається вітварем пращурів, тому тут встеляли лаву найкращим сіном, ставили сплетену з жита "квітку" або необмолочений сніп, який має місцеві назви "дідух" (Тернопільщина, Волинь), "колядник" (Гуцульщина), "коляда" (Холмщина, Підляшшя).

Усі члени родини переодягались у чисті, за змогою у нові, сорочки та святковий одяг. Долівку встеляли соломою, обкурювали хату ладаном, молилися і сідали вечеряти на кожусі, застеленому догори вовною, щоб були багаті.

На Гуцульщині, перш ніж вечеряти, 'азда з 'аздинею беруть хліб зі свічкою, ложку меду, пшениці, ладану на черепок або покришку від горщика і виходять надвір. Тричі, за рухом сонця, обходять хату, а потім і стайні та хліви. Обкурюють худобу, коровам поміж рогами ставлять медом хрестики, щоб не приступило нічого злого. Сідаючи вечеряти, батько маже медом хрестики на чолі усім членам родини, примовляючи: "Аби нам було так солодко весь рік, як цей мед солодкий". На Подніпров'ї господар, з'ївши першу ложку куті, другу підкидав угору. Якщо зернята приліплювалися до стелі, це віщувало успіх в господарюванні, бджільництві, добрий урожай. На Поділлі, з'ївши три ложки куті, дівчата бігли на подвір'я і прислухалися: у якій стороні собака загавкав, туди й заміж піде.

По трьох ложках куті усі частувалися горілкою, настояною на травах або наливкою з ягід. Примовляли за чаркою так: "Дай же, Господи Боже, здоров'я нам сім! Дай же, Боже, щасливою цю кутю провести та й другої дочекати у щасті і здоров'ї". Зазвичай згадували тих, хто на цей час перебував у дорозі або вдалині від рідної домівки, бажали добра та примовляли: "Хай легенько гикнеться". Обов'язково згадували й померлих: "Приставшим душечкам царство небесне, нехай їм земля пером!" Першим частувався дід, а як нема діда, то батько, а потім мати і по старшинству усі члени родини.

Зайвих, сторонніх балачок з кутею не ведуть, а дотримуються традиційних примовлянь. За віруванням, на вечерю приходять і померлі пращури. Якщо в хаті нехтують традиціями, то вони не зайдуть, а стоятимуть під вікнами, а це згубно впливає на життя всієї родини, на врожайність. Сідаючи за стіл, дмухали на лаву, щоб не присісти чиюсь душечку". Повечерявши, лишали на столі ложки, кутю в мисці, книша та ставили воду, а поряд клали чистий рушник, щоб померлі могли витерти руки.

Перед сном умивалися, щоб не діяло наврочування злих людей, і витиралися рушником з

червоними візерунком, щоб протягом року бути "червоним", тобто здоровим.

IV. Закріплення навчального матеріалу

Бесіда за запитаннями

- 1) Які зміни в побуті і звичаї українців принесла друга пол. XIX ст., з чим вони були зв'язані?
- 2) Чому, на вашу думку, пов'язана схожість традиційних звичаїв та обрядів в різних етнографічних регіонах України?

Бліц-турнір.

- 1) Жіночий одяг, частково зшитий, складається з двох частин тканини, зшитих до половини.
- 2) Верхній зимовий одяг, зшитий з овечих шкур, короткий або довгий.
- 3) Типовий одяг козацьких часів на Україні. Ще й зараз немає певної думки, чи від латинського, *jura*, чи від татарського "зубун" походить назва цього одягу. Виготовляється цей одяг з якісного сукна фабричного виробництва.
- 4) Закінчувалися хороводи, починалися посиденьки, гралися весілля. До цього дня прагнули утеплити будинок. Худобину годували останнім снопом і з цього дня тримали її удома
- 5) Напередодні увечері щедрували, маланкували, водили козу, на ранок посівали. Бажали здоров'я, щастя, а за це одержували дари.

V. Підсумки уроку

VI. Домашнє завдання

Опрацювати матеріал теми.

Підготуватися до тематичного оцінювання.

Література

- Борисенко В.К. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців. – К., 2000.
- Король О.В. Методика викладання українського народознавства в школі: Навчально-методичний посібник. – К., 1998.
- Культура і побут населення України. Під. ред. В.І.Наулко. – К., 1991.
- Українці: Історико-етнографічне дослідження. Т.І – II. – Опішне, 1999.